

KOVÁCS ÁRPÁD ÉS A HAZAI IRODALMI RUSSZISZTIKA

"N. V. Gogol kisregénye, *Az őrült naplója* a perszonális elbeszélés megalapozottsága, kialakulása tekintetében kétségtelenül archetípusként fogható fel az orosz irodalomban, sőt talán a pszichológiai próza szempontjából általában" — így kezdi Kovács Árpád, a magyar russzisztika egyik ismert képviselője a *Perszonális elbeszélés (Ich-Erzählung)* című, a Soros Alapítvány támogatásával kiadott, Puskin, Gogol és Dosztojevszkij műveit vizsgáló, de vizsgálatának eredményeit Turgenyev, Tolsztoj, Csehov és sok más író műveire is alkalmazhatónak gondoló könyvét. Ha egy pillanatra elgondolkozunk azon, hogy a könyv szerzője a *perszonális* (vagy ahogy az előszóban hangsúlyozza, a *személyes*, tehát nemcsak formálisan első személyben írott) elbeszélés bemutatására miért éppen *Az őrült naplóját* választja — és ezt úgy teszi, hogy a helyzet komikusságát egyáltalán nem veszi észre —, akkor a válasz csak egy lehet: Kovács Árpád egyáltalán nem tekinti Gogol hőst őrültnek, sőt mindenkinél normálisabbnak gondolja, és ez számára annyira magától értetődő, hogy bizonyítani is fölöslegesnek tartja. Még azt a kézenfekvő kérdést sem teszi föl, hogy Gogol vajon miért nevezi és — ha tetszik, ha nem, a nyakatekert, sokszor félrevezető elemzéssel megelégedni nem hajlandó olvasó számára nyilvánvalóan — *ábrázolja* is hőst őrültnek. Mindez azért történik, mert Kovács Árpád ugyanúgy, mint a gogoli hős, illetve mint sok kritikus, a Csernisevszkij nevéhez fűződő úgynevezett forradalmi demokrata irányzathoz tartozók és a szovjet időkben élők, akik a lent levők fölemelését és a fent levők megsemmisítését sürgető októberi forradalomban egyértelműen az igazságot helyreállító erőt látták, egyaránt gyűlöli azt a rendszert, amely méltányolta a nemességet, jóllehet azt nem azonosította durván sem a származással, sem vagyonnal. Tudjuk, hogy I. Péter például nem a származás és még kevésbé a vagyon szerint osztotta a nemesi címeket, hanem az igazság szolgálatának a készségeért, amely olyan személyes, arisztokratikus képességeket igényel, mint a felelősségtudat, a nagyvonalúság, a bőkezűség, az adakozó, ha kell akkor magát is feláldozó szeretet és sok más hasonlót.

Megjegyezzük, hogy az irigység vagy a gyűlölet ettől a mentalitástól teljesen idegen, és idegen az önsajnálát, a körülmények hibáztatása, a panaszkodás is. Ha idővel az arisztokraták a pusztá rangot, az általuk elfoglalt helyet, a pénzt vagy a gondtalan életet helyezték ezen értékek elé, akkor ez csak annyit jelentett, hogy sajnálatos módon eltávolodtak az igazi arisztokratizmustól, hogy a puskin szót használva csőcselékké ("cserny") váltak, és nem azt, hogy az arisztokratizmus eleve föltételezné az aranyborjú imádatát, mások elnyomását, a hatalomvágyat, ahogyan ezt a marxisták és a vulgárszociológusok állították. Hogy Kovács Árpád ugyanilyen vulgárisan gondolkodik, arról az tanúskodik, hogy egyetértve és együttérve a Gogol által torznak ábrázolt hőssel, még a "nemes" szóban is (oroszul: "blagorodnij") fölfedezi a "torzszülött" ("urod") és az "őrült" ("blagoj") szót. Ezzel mindent a feje tetejére állít: a nemességet az őrültséggel és a torzsággal azonosítja, a vele szembeni gyűlöletet és az ebből fakadó őrültséget viszont hőstetté nyilvánítja. A gogoli hős egyébként éppen abba őrüli bele, hogy az irigységet és a gyűlöletet szinte szítja magában, állandóan keres és szándékosan kitalál olyan sérelmeket, amelyek miatt még jobban gyűlölheti azokat, akik gazdagabbak és sikeresebbek nála. Meg kell mondani, ahhoz, hogy a nemes ("blagorodnij") szóból valaki a torzszülött ("urod") szót hallja ki, különös füllel kell rendel-

kezni: benne ugyanis a "nemzet" ("rod") szót található a "balgoj" orosz szó társaságában, amelynek elsődleges jelentése nem az "örült", ahogyan Kovács Árpád az olvasót félrevezetve állítja, hanem a "jóságos, áldott" (lásd Evangélium: Jó hír = "blagaja veszty"). Az "o" betű viszont, amely az összetett szavakat köti össze az orosz nyelvben, soha nem hangzik "u"-nak. Úgyhogy többszörös csalásról van szó, és ez Kovács Árpád könyvében nem egyedülálló eset.

Így például ahhoz, hogy bemutassa, *Az örült-naplójának* hőse nem az, akinek Gogol ábrázolja: betegesen sértődékeny, irigykedő és gyűlölködő, a boldogságot a karrierrel, az erővel, a hatalommal azonosító és elvakultságában, az immanenciába ragadtságában tényleg szerencsétlen ember, hanem annak fordítottja: próféta, látnok, Kovács Árpád a hős családi nevében (Popriscsin) megtalálni vélt "perety" szót, amely nem egyszerűen előremenést jelent, ahogyan a kutató nekünk magyarázza, hanem *durva, pimasz* előrenyomulást, a tollal ("pero"-val) asszociálja, és innen már a szárnyalni, felemelkedni, repülni jelentést következő ki, azaz erőszakolja rá a gogoli szövegre. Egyébként többször is a hős prófétái képességről, megvilágosodásáról beszél: hiszen az a hivatalnok, aki naplójában főnökéről és annak lányáról a *cári* Oroszországban mindenféle csúnya dolgokat állít, szerinte "látnok", mert elképzelni sem tudja, hogy a főnök esetleg nem is volt rossz ember, és hogy mindaz, amit az alárendelt hivatalnok állít róla, esetleg beteges képzeletének játéka. De mégha a bolond Popriscsinnek igaza is lenne, és az derülne ki, hogy főnöke tényleg olyan gonosz és üres, amilyennek ő írja le (megjegyezzük, ha elovassuk azokat a részeket, amelyekben Popriscsin nem magyarázza, nem kommentálja, hanem egyszerűen idézi a főnök szavait, bennük semmit sem találunk, ami alátámasztaná állításait), akkor is nevetséges lenne ezt a "fölfedezést" látnoksnak, megvilágosodásnak nevezni. Hiszen Popriscsin látóköre rendkívül szűk, ügyei szó szoros értelemben magánügyek, annyira csak kicsinyes érdekeit tartja szem előtt, gondolkodása annyira primitív, érzései pedig annyira nyersek és alantasak (Kovács Árpád benne a tiszta gyermeket látja, aki szerinte — nem lehet tudni miféle — "táplálékra" vágyik, a kutató valószínűleg az anyatejre gondol), hogy rajta kívül senkinek sem jutott eddig eszébe prófétának, vátésznek nevezni. A kutató viszont nem lát különbséget a puskinsi nemeslelkű próféta és a gogoli bolond hivatalnok között. Nála mindkettő különleges látnoki képességgel rendelkezik.

Egyébként amikor a puskinsi prófétáról ír, az olvasónak az az érzése támad, mintha az elemző értené, mit jelent prófétának lenni. Csak az a furcsa, hogy valami miatt ezt nem az elemzett vers *értelmére* támaszkodva adja elő, hanem egyes szavak boncolgatásával, fonetikai, etimológiai utalásokkal bizonyítja. De ez természetesen csak látszat: hiszen Kovács Árpád, ahogyan *Az Örült naplójának* elemzése mutatja, annyira földhözragadtan gondolkodik, hogy számára olyan "csoda", amilyen a prófétaság, a költői hivatás vagy csupán a nem prófán, a nem érdekeket szolgáló, hanem nemes, szellemi látásmód, egyszerűen nem létezik.

A módszerről, amelyet Kovács Árpád alkalmaz, azt kell tudni, hogy Taranovszkij nevéhez kapcsolódik, aki a 70-80-as években a strukturalizmus jegyében kezdett "desiffrózni" nehezen értelmezhető szövegeket, például Mandelstam szürrealisztikus színezetű verseit, kiemelve azokat a képi és nyelvi analógiákat, asszociációs sorokat, érintkezési pontokat, amelyek egy-egy szöveget (vagy egy-egy szót) a másik szöveggel kapcsolnak össze (intertextualitás). Így a verset néha könnyebb volt megérteni, bár azt kell mondani, hogy a desiffrózás funkcióját e módszer Taranovszkijnál sem igazán töltötte be, hiszen a vers, a mű —

szemben azzal a széles körben elterjedt redukcionista felfogással, amely a művet a szöveggel helyettesíti — nem egyszerűen jelek rendszere, nem közlés és különösen nem ritkosítás. Taranovszkij követőinél viszont a desiffrózás elvesztette jelentőségét, és a módszer egyszerűen öncélú intellektuális játékká vált, amely során az asszociációs lehetőségeket végtelenül szélesítő kutató nem közeledett, hanem távolodott a mű értelmétől. Arról, hogy a kutatás a kutató találékonyságát demonstráló intellektuális játékká vált, az is tanúskodik, hogy Taranovszkij követői már nem nehezen értelmezhető szövegeket vizsgálnak, és tulajdonképpen már semmit sem akarnak a műről mondani: sem megerősíteni, sem megcáfolni azt, amit a kritika már mondott, sem valamely más, új megvilágításban bemutatni a művet. Minél szerteágazóbbá váltak a vizsgálatok, minél nagyobb anyagot hoztak mozgásba, annál kevesebbet mondtak, annál üresebbé lettek. Így íródnak például a Kovács Árpád által idézett lengyel kutató, Jerzy Farino elemzései is.

Kovács Árpádnak ezzel szemben *van* mondanivalója. Ő e módszert azért használja, hogy "új" megvilágításban mutassa be a gogoli művet. És nemcsak azért alkalmazza, mert nyugati divat, hanem elsősorban azért, mert — a strukturalizmus sugallataira hallgatva — úgy véli, segítségével *objektíven*, tudományosan bizonyíthatja be, hogy Gogol pontosan úgy gondolkodik, ahogyan Kovács Árpád, és a gogoli mű pontosan arról szól, amiről szerzőnk beszél. Sőt mint láttuk, elképzelése szerint ez az interpretáció kulcsot adhat Dosztojevszkij, Puskin és más nagy író pszichológiai prózájának vizsgálatához.

Ahogy megmutatni igyekeztünk, Kovács Árpád nem értelmezi a gogoli művet, hanem félreértelmezi vagy más szóval olyan magyarázatot produkál, amelynek semmi köze a mű valódi mondanivalójához. De ezt a valójában tökéletesen szubjektív magyarázatot (Kovács Árpád szerint desiffrózást) mégsem lehet a posztmodern szellemében dekonstrukciónak nevezni. Nemcsak azért, mert Kovács Árpád úgy véli, hogy ő nem dekonstruálja a szöveget, hanem desiffrózza (ezt néhányszor hangsúlyozza is könyvében), hanem mert a posztmodern dekonstrukció elvben a ki nem elégült *szellemi* szomjúból és nem a szociális sérelmekből vagy a negatív érzésekből születik. Hiszen a posztmodern hős az ellen lázad, hogy a polgári világ, amelynek ő is része, mennyire belefásult minden szociális, jogi, pszichológiai, nyelvi és más immanens jellegű úgynevezett "rendcsinálásba", mennyire primitivizálódott, elbutult azáltal, hogy *csak* az úgynevezett "objektív" módszerekben hisz. Így a posztmodern hőst lázadó szellemnek kell nevezni szemben Kovács Árpád ideáljával, Popriscsinnel, aki ugyan lázadó, de semmiképpen sem szellem.

Azt kell mondani, hogy még azok a kritikusok is, akik a vulgárszociologikus módszert alkalmazva *Az örült naplójának* hősében kizárólag a cárizmus, a társadalmi igazságtalanságok áldozatát látták, általában nem vonták kétségbe, hogy a hős elméje "a sok megpróbáltatás miatt" elborult. Kovács Árpád, aki könyvében azt állítja, hogy Popriscsin még olyan kijelentéseiben mint hogy "a föld rátelepszik a holdra" és "pozdorjává zúzza orrainkat" nincs semmi, ami logikaellenes lenne és örültségről tanúskodna, a hősnek ezt a "gyengeséget" nem engedi meg. És nem elégszik meg azzal sem, hogy a hős áldozat. Interpretációjában Gogol hőse, mint valódi forradalmár, természetesen fejlődik: az áldozatból bosszúállóvá, lázadóvá válik. Érdekes, hogy Kovács Árpád elképzeléseiben az "*erő*" és a "*lázas*" szavak szinte mágikus jelentőséggel bírnak. A *lázas* Kovács Árpád számára, úgy tűnik, az emberi viselkedés mércéjéül szolgál. Így amikor Popriscsin a bolondokházának durva ápolójában a "főinkvizitort" látva úgy dönt, megveti, nem törődik az üldöztetéssel és az ütlegetéssel, Kovács Árpád először kissé talányosan azt írja, hogy "ez persze nem

lázadás, de nem is kevesebb, mint a lázadás": utána viszont amikor eszébe jut, hogy Popriscsin erről a nagyvonalú gesztusról írásban is beszámol — vagyis Kovács Árpád szerint "az üldöztetés olyan emlékművét építi, amelyet bottal nem lehet megsemmisíteni" —, akkor a popriscsini pátoosz hatása alá kerülve azt állítja, hogy ez talán még a lázadásnál is több.

Hogy Gogolnál olyan ember lázad, aki a sikert mindennél többre tartva, nem tudja megemészteni, miért nincs sikere, amikor másoknak (micsoda igazságtalanság!) van, vagyis olyan ember, aki abszolút szellemtelen, Kovács Árpádot csöppet sem érdekli. Érdekes, hogy a lázadást legfőbb értéknek tartó Kovács Árpád, aki ugyanakkor Puskinról is ír könyvében, és aki mintha Puskin nagyságát elismerné, egyáltalán nem tartja meggondolandónak, hogy Puskin óvott az "értelmetlen" és "véres" orosz lázadástól, az olyan közönséges polgár lázadásától, aki a polgárosodás folyamatában nem vett részt, és emiatt, mint később Dosztojevskijnek az *Ördögök* című regényben ábrázolt hősei, a szellemtől szinte érintetlen maradt.

Kovács Árpádot csak az érdekli, van-e erő a hős lázadásában, válhat-e "üldözöttből" "üldözővé". A szerző logikája szerint ennek az átalakulásnak az igazság nevében föltétlenül meg kellene történnie, hiszen azt állítja, hogy éppen az elnyomott lényekben (és nála az elnyomás szinte elválaszthatatlan az ütlegelés képzetétől) "él a személyiség, ébredszik az alanyiség". E logika szerint az, akit még nem vertek bottal, nem személyiség, tehát nincs is joga "fent" lenni. Így állítódik egymással szembe Kovács Árpád könyvében Hlesztakov, akit életében egészen biztosan egyszer-kétszer megverték (szélhámosság és hazugság miatt, de erről Gogol hőse Kovács Árpád szerint természetesen nem tehet) és a meg nem vert polgármester a *Revizorban*. És kit is vernek leggyakrabban világunkban? Természetesen azt, akit senki sem véd, aki "árva" és akinek, Kovács Árpád szerint éppen azért a legtöbb joga van arra, hogy ő legyen az "Úr". Így születik könyvében egy újabb fölfedezés: a legerősebb az, aki árva (lásd *Az árva erőssége* című fejezetet).

Hogy szerzőnk miért tartja éppen Krisztust árvának annak ellenére, hogy volt anyja, Mária, volt nevelőatyja, József, és nem utolsósorban volt Menyei Atyja, akire oly sokszor hivatkozott, akihez fohászkodott, és aki őt mindenben segítette, az számunkra rejtély! Kovács Árpádnak természetesen nem Krisztusról kellene beszélnie, ha az árvaságot szóba hozza Popriscsinnel kapcsolatban, hanem inkább arról az abszurd "proletár árvaságról", amelyet Andrej Platonov *Munkagödör* című regényében megrázó erővel ábrázol. Mert ott tényleg olyan "új" emberrel, a világméretű gödör hajthatatlan építőivel találkozunk, akik erőssége árvaságukban van: abban, hogy senkihez sem tartoznak, és még emlékezetük sem őrzi se anyjukat, se apjukat, se népüket, se szülőhazájukat, se Istenüket. Ők tényleg "megszabadultak" már mindentől: saját énjüktől is, mintegy megvalósítva azt a programot, amelyet Kovács Árpád javasol nekünk mint csodálatos lehetőséget. Hiszen abban látja Popriscsin nagyságát, hogy mindentől megszabadult: már többé nem hivatalnok, nem is a spanyol király, "még az én névmást is likvidálja". A kutató Popriscsin "aj, aj, aj" kiáltásából (amelyben ő a "já", az orosz "én" névmás *fordítottját* látja) hallja ki az "élő emberi személyiség hangját".

Tehát kit is tart végső soron Kovács Árpád élő emberi személyiségnek, perszónának? Nyilvánvaló, csak azt, aki mint minden élőlény elementárisan reagál a külső világ hatásaira: például felkiált, ha valami fáj, pontosabban, ha szerinte bántják, megsértik. Az elbeszélés elemzője nem gondol arra, hogy csak az állatok válaszolnak föltétlenül adekvátan a külvilágra, szemben az emberrel, aki sokszor maga találja ki kínjait, rágalmazza a mási-

kat, és hazudik nemcsak másnak, hanem saját magának is. Fájdalom és fájdalom között tehát óriási különbségek vannak: az irigykedő embernek is fáj, hogy nem rendelkezik azzal, amivel szomszédja, de ezt a fájdalmat élő emberi személyiség bizonyítékának tartani, nevetséges.

A helyzet komikusságát, abszurditását különösen fokozza, hogy a kutató Popriscsint trónak tartja. Ugyanúgy ahogyan Kovács Árpád szerint "látnok" az, aki valami pusztta tényt belát (a "látnokságról" a legplasztikusabban Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* című regényének elemzése tanúskodik, ahol mindenki látnokká válik: a nagy inkvizítor, mert ráismer Krisztusra, Aljosa, mert belátja, hogy nem Iván volt apja gyilkosa, Iván, mert belátja, hogy ezt Szmeryakov tette, stb.). Író pedig az, aki valamit ír. Valószínűleg azért, mert az író szót az "ír" igéből származtatja. Ilyen logikával már találkoztunk e dolgozatban, amely olyan jelentéstani képtelenségeket állít, mint az, hogy csinovnyik az az ember, aki javítja a dolgokat, mert az orosz "csinít" ige azt jelenti, javítani, a szabó viszont — oroszul "portnoj" — az, aki tönkreteszi azokat, mert a "portity" ige azt jelenti, tönkretenni.

Tehát mivel a gogoli Popriscsin ír (naplót vezet), Dosztojevszkij hőse Ivan Karamazov is ír (poémát a nagy inkvizítorról), Puskin viszont a próféta nevében verset, természetesen mindnyájan írók. Kíváncsi vagyok, trónak tartja-e Kovács Árpád Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényének Magorics nevű szereplőjét, aki a Mestert feljelentő levelet ír, vagy írónak tekinti-e azokat a szereplőket, akik Csehov által az emberi butaság és kicsinyesség könyvének nevezett panaszkönyvbe az azonos című elbeszélésben különböző megjegyzéseket írkálnak. És ha esetleg ezeket nem tartja írónak, vajon miért nem?

Azt kell mondani, hogy annak a "képzelőerőnek" vagy "alkotói fantáziának", amelyről Kovács Árpád beszél, és amellyel felruhazza az író, nem sok köze van az igazi alkotóképességhez. Hiszen a számára modellértékű Popriscsinesetében, aki például pokolnak nyilvánítja a világot csak azért, mert a főnök lánya nem hajlandó benne vőlegényjelöltet vagy leendő férjet látni, nem képzelőerőről, hanem inkább lidércnyomásról kell beszélni. Amikor viszont nagyzási mániában szenvedve a bolondokházát Spanyolországnak kereszteli át, és magát királynak gondolja, akkor beteg képzeletről és nem alkotóról.

Ha Kovács Árpád könyvét olyan munkának tekintjük, amely alapján képet lehet alkotni arról, mi a magyar russzisztikában a tudományosan elfogadott, a szakma szintjét tükröző, akkor azt kell mondani, hogy a russzisztika helyzete megdöbbentő. Hiszen mi mást lehet mondani az olyan tudományról, amelyet nemcsak a Gogol által megsemmisítő szatírával ábrázolt hőshöz hasonló módon szellemileg üres, hanem abszurdan az ürességet szellemnek gondoló emberek művelnek? Sajnos, az eredmény nem lesz jobb, ha *A 25 fontos orosz regény* című nemrégien megjelent, reprezentatívnak szánt munkához fordulunk, amely más magyar russzisták eredményeit mutatja be, és amely — ahogyan az előszóban erről szerkesztője ír — afféle mintaelemzéseket szándékozik ajánlani egyetemisták számára. Mennyivel jobbakk például a Szőke György által javasolt elemzések, amelyekből azt tudjuk meg, hogy Csehov novelláiban a hősök nem azokba a lányokba szerelmesek, akiknek szerelmet vallanak (lásd *A mezzaninos ház* elemzését), vagy hogy Lermontov a *Korunk hőse* című regényt azért írta, hogy bemutasson egy "örökérvényű emberi típust", az intellektuelt, aki megöl egy embert, felebarátját, és a legkisebb kellemetlenséget vagy netán megrendülést sem érez, ami Szőke György szerint magától értetődik, hiszen nála az intellektuel, amikor megöl valakit, egyszerűen megszabadul rosszabb énjétől.

Csehovval kapcsolatban az a kérdés merül fel, mennyire üresnek kell lennie annak

a kutatónak, aki közönséges pletykaszinten olvassa és magyarázza az egyik legfinomabb és legbonyolultabb orosz író. Egyébként bár a szerkesztő Csehov novelláinak a 25 híres orosz regény közé sorolását azzal magyarázza, hogy afféle meglepetést akart szerezni az olvasónak, ez nem hangzik túlságosan meggyőzőnek, ugyanúgy, ahogy az sem, hogy minél gazdagabban, alaposabban akarta bemutatni az orosz irodalmat. Ami viszont a *Korunk hőseit* illeti, ott is közönségessé, lapossá válik az elemzés azáltal, hogy a kutató általános emberi típusokról beszél, hogy az embert tárgyiasítva a személyes szellemi szempontot szem elől vesztí, és mintegy megengedi az intellektuálnak a gyilkosságot, azaz ugyanolyan jogosnak tartja a leszámolást azzal, aki az intellektuálnál "kevesebb", aki bizonyos pozitíven megragadható tulajdonságokkal nem rendelkezik, mint ahogyan Kovács Árpád jogosnak tartja a leszámolást azzal, aki olyasmivel rendelkezik — bár nála ezek nem tulajdonságok, hanem javak —, amivel más nem.

Furcsa módon Szőke György intellektualista, értelmetlen tudásvágyból fakadó és emiatt szellemtelen interpretációi egybecsengnek Dukkon Ágnes szintén szellemtelen, de erősen moralista színezetű elemzésével. Hiszen Dukkon Ágnes is "általános emberi problémáról" beszél a *Holt lelkekkel* kapcsolatban. Nagy komolysággal megállapítja, hogy a műért rajongó Akszakovnak igaza volt, amikor a regényt társadalombírálatnál többnek érezte. E megállapítás nyomatékossága azért kelt komikus hatást, mert a műértő, akinek van ízlése, és érti a szakmát, eleve nem tételezi föl, hogy egy mű lehet csak társadalombírálat. Bár Dukkon Ágnes nem ír arról, hogy szerinte mik azok az "általános emberi problémák", amelyek a művet a pusztá társadalombírálat fölé emelik, elemzéséből, amelyben végső soron a cselekményt meséli el, kitűnik, hogy ezek az úgynevezett problémák egyszerűen erkölcsi és nevelésbeli fogyatékoságok. Például az, hogy Csicsikov hízelgő, Petruska, az inasa nem mosakszik és bűzlik, Korobocska kapzsi, Nozdrjov erőszakos és hazudozó, Szobakevics medve módjára viselkedik, stb. (A módszer, amelyet Kovács Árpád alkalmaz, úgy látszik, nagy hatással van Dukkon Ágnesre, mert a legkomolyabban megállapítja, hogy bár Szobakevics medvére emlékeztet, a neve — milyen érdekes! — a kutya jelentésű "szobaka" szóból ered.) Nem vitás, sok ember van a világon, aki messze áll a tökéletességtől, de aki azt gondolja, hogy az irodalom, és általában a művészet azért van, hogy az emberi gyarlóságokat elítélje vagy kifigurázza, az olyan polgári erényeket viszont, mint a becsületesség, a vendégszeretet, a gondoskodás a családról, a munkaszeretet, az őszinteség, a jó modor, "megénekelje", az alapvető dolgokkal nincs tisztában, és nem kevésbé nem érti, félreérti vagy-ellaposítja a művet, mint az, aki feladatát a szociális igazságtalanságok elleni küzdelemben látja (lásd Kovács Árpád), vagy mint az, aki — ahogyan Szőke György teszi — feladatát az intellektuális hatalomhoz nélkülözhetetlen tudás gyarapításában vagy egyszerűen a nyárspolgár kíváncsiságának kielégítésében látja.

Itt szeretném megjegyezni, nemcsak Dukkon Ágnes, hanem Zöldhelyi Zsuzsa hosszú és meglehetően üres elemzése is azt a gondolatot sugallja, hogy a művészet egyetlen feladata a polgárt felmagasztalni. Hiszen az elemző, aki Goncsarov *Oblomov* című regényét mutatja be a kötetben, Stolcot, ezt a becsületes, finom érzésű, de mégis földhözragadt polgárt tartja — Oblomovval szemben — olyan embernek, aki minden érénnyel meg van áldva, és Goncsarov hibájának tekinti, hogy a regényben nem eléggé vonzóan ábrázolja. A helyzet komikusságát növeli, hogy miközben Zöldhelyi Zsuzsa hosszasan és részletesen elmeséli nekünk, hogyan fekszik Oblomov a diványon, milyen köpenyt visel, miről tárgyal szolgájával, mennyire "puha" minden benne és körülötte (egyébként Goncsarov ezt sokkal művé-

szibben és meggyőződbben teszi), Stolcot, ezt a kemény, az e világi érdekeknek elsőbbséget adó üzletembert szellemnek nevezi. Zöldhelyi Zsuzsa tehát, a mostani "kemény" világhoz alkalmazkodva, és a belemagyarázási szándéktól megzavartan elfelejti, mi a szellem, és nem is lehet másként, hiszen az elemzést azzal kezdi, hogy kritikátlanul és eklektikusan elfogad olyan, eleve szellemtelen regényértelmezéseket, mint a kimondottan szociologikus dobroljubovi vagy a pszichopatológiai (freudi, jungi) magyarázat.

Dukkon Ágnes lapos moralizálásához visszatérve, azt kell mondani, hogy különösen akkor válik kirívóvá, amikor nem szatirikus művet elemez, hanem Tolsztoj *Anna Kareninájáról*, erről a tragikus hangvételű műről ír. Érezni lehet, hogy nagyon szeretne a hősnő fogyatékoságairól nyilatkozni, még hozzá úgy, ahogyan Gogol figuráiról nyilatkozott: azaz a rosszul felfogott liberalizmus jegyében egy kicsit fölényesen, egy kicsit ironikusan, de végső soron elnézően, hiszen az, hogy maga az elemző jobbnak érzi magát az elemzett alakoknál, oly élvezetet szerez neki, hogy szinte hálás azért, hogy a világon van rossz is. Anna Karenina esetében ez viszont nem megy, mert bár Anna megcsalja férjét, nem nagyon lehet találni benne olyan *tulajdonságokat*, olyan fogyatékoságokat amelyek ezt a tettet vonnák maguk után. A moralista itt olyan problémával találkozik, amelyet nem tud megoldani. Mivel pozícióját nem hajlandó feladni, arról ír, hogy egyáltalán nem szabad ítélkezni senki felett, a felebarát felett, mert ez Isten privilégiuma, és a regény, amelyhez Tolsztoj azt a mottót választotta, hogy "Enyém a bosszúállás és én megfizetek", éppen erről szól.

Tolsztoj regényével kapcsolatban már korábban is születtek az ítélkezés problémáját érintő tanulmányok. Így az orosz kutató, Szergej Bocsarov is próbálkozott az említett mottó értelmezésével, és azt bizonyította — nagyon is megalapozottan — Tolsztoj mottója azt a reményt fejezi ki, hogy a mindenható és igazságos Isten egyszer majd bosszút áll azokon, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy a poétikus, szellemi igénnyel föllépő hősnőt tönkretégyék. Dukkon Ágnessel szemben Bocsarov érzi, hogy Annát nem azért nem szabad elítélni, mert ő is ember, felebarát, hanem azért, mert tragikus heroina, és a tragédia hőstét, a szellem emberét nem lehet polgári, moralista mércével mérni (ami persze nem jelenti, hogy neki szabad az erkölcsi normákat semmibe venni). A szerkesztő tehát, aki az előszóban azt állítja, hogy a *25 fontos orosz regény* című könyv feladata olyan elemzéseket ajánlani, amelyek elősegítik a tanulók kiigazodását az irodalom problémáikon, akkor járt volna el helyesen, ha nem Dukkon Ágnesnek a művet félreértő, hanem mondjuk, Bocsarovnak a regény igazi, szellemi problémáit legalább sejtető elemzését közölte volna.

Dukkon Ágnes lapos, moralista pozíciójához afféle elméleti alátámasztást nyújt Szilárd Lénának és társainak Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényéről írt elemzése. Hiszen a szerző arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa: egy olyan, kimondottan erkölcsi jellegű magatartás, mint a *vezeklés* a szellemi alkotásnál magasabb értékű. Ezt Bergyajevvel szemben állítja, és meg van győződve, hogy a bulgakovi regény is ezt sugallja az olvasónak. Közben észre sem veszi, hogy a Mester regényét, amelyről Bulgakov műve elismerően szól, szinte fölöslegesnek gondolja: a regény "megbukik", a kiadók nem foglalkoznak vele — írja szinte szemrehányást téve a Mesternek, elfeledkezve arról, hogy a diktatúra, a kontrazzelekció korszakában a kiadók negatív viszonyulása a műhöz nem azt jelenti, hogy a regény rossz vagy fölösleges. Meg kell jegyezni, a fogyasztói társadalomban sem föltétlenül azt jelenti, hanem legtöbbször éppen a fordítottját.

Egyébként az sem igaz, hogy a regénnyel a sajtó nem "foglalkozik". Ez manapság szokás. Nagyon is "foglakozik": folyton rágalmazza és fenyegeti a szerzőt, vagyis úgy vi-

selkedik, ahogy a kommunisták általában viselkedtek, ha valamit vagy valakit nem kívánatosnak találtak. Csak Szilárd Léna erről, úgy látszik, már nem akar tudni. Elemzése azt sugallja, hogy nem alkotni, hanem vezekelni kell, és — micsoda képtelenség — elsősorban nem azoknak kell ezt csinálni, akik az alkotót tönkretették, hanem magának az alkotónak. Arról sem akar tudni, hogy Bulgakov halálos ágyán sem hagyta abba az alkotást, bár nem bízott abban, hogy a regényt valamikor kiadják. Így diktálta feleségének legjelentősebb művét, tanúskodva arról, hogy nincs nagyobb érték világunkban, mint az alkotás. A Mester, akit végül is elvittek, és úgy elintézték, ahogyan csak a KGB tudta csinálni (egyébként ezt a tényt Szilárd Léna elemzése meg sem említi), tehát nem azért nem kapta meg a "fényt", mert olyan regényt írt, amely nem tetszett a hatalomnak (így csak a "Tömegr" tagjai gondolhatják), hanem mert belsőleg megtört, mert maga is — lelkileg megrendülve — sajnálni kezdte, hogy művet írt, amely neki és hozzátartozóinak oly sok szenvedést hozott.

Ami viszont Pilátust illeti, nála a vezeklés egyrészt a tényleges bűn elismerése, másrészt eszköz, amellyel eléri a "fényt", azaz a megértést, hiszen Krisztussal folytathat párbeszédet, végre megkapja a lehetőséget, hogy végighallgassa és megvilágosodjon. A megértés mozzanata, a megvilágosodás viszont az alkotás föltétele, és erre talán a puskinsi próféta a legpregnansabb példa. Tehát abból, hogy Pilátusnak vezekelnie kellett, nem következik, hogy a vezeklés etikája magasabb rendű, mint az alkotás etikája. Egyébként a próféta, az apostoli vagy a királyi, illetve a helytartói tevékenységet elvben ugyanúgy szellemi alkotásnak kell tekinteni, mint az írói vagy más művészi tevékenységet, hiszen a nagy művek: a Biblia, a könyvek könyve, a tragédiák és más klasszikus alkotások annak mutatják. Úgy látszik, Szilárd Léna számára az Ószövetség például egyáltalán nem olyan nagy mű, amely örökérvényű igazságokat tartalmaz, hiszen nem tesz különbséget a keresztény kultúrához tartozó ember számára hatalmasnak és bölcsnek gondolt Mózes isteni törvényei és a kicsinyes, gonosz szovjet diktátorok által bevezetett rendeletek, tilalmak között. Ezzel az ókori, a Bibliát létrehozó zsidó kultúrát lejárhatja, mintegy azoknak az antiszemitáknak az álláspontját osztja, akik mindazért, ami világunkban visszájára fordult, a zsidóságot hibáztatják.

Ezek a furcsa és elfogadhatatlan állítások Szilárd Léna elemzésében, amelyek képtelenségét maga az elemző nem reflektálja, azzal a manapság divatba jött lapos, pozitivistá törekvéssel magyarázhatók, mely szerint csak azt lehet állítani, amire mint tényre rá lehet mutatni. Például tény az, hogy Pilátus a regényben vezekel, és az is tény, hogy megkapja a "fényt", szemben a Mesterrel, aki alkot. Ergo: az alkotás kevesebb, mint a vezeklés. Vagy tény az, hogy az orosz forradalomban sok zsidó származású ember vett részt a cári Oroszország zsidókat diszkrimináló politikája ellen tiltakozva. Az is tény, hogy ahogyan ezt a bulgakovi regény mutatja — a győzelmet aratott forradalmárok, akik között sok zsidó is volt — tiltani kezdték mindent, ami nem volt összeegyeztethető érdekeikkel, ideológiájukkal. És az is tény, hogy Mózes törvényei sok szigorú tilalmat tartalmaznak. Tehát — az elemző formális logikája szerint — a diktatúra tilmai és Mózes törvényei — egy és ugyanaz: itt is és ott is tilalomról van szó. Hogy Mózes törvényei a kultúrából kiesett, istentelen ember ellen irányultak, a diktatúra viszont éppen ezt az embert, az ateistát és a materialistát magasztalta fel, ruházta fel korlátlan hatalommal, az Istent, a kultúrát tisztelő embert viszont "átnevelni", a kultúrát képviselő alkotót megsemmisíteni igyekezett, Szilárd Léna nem érdekli, ennek a "csekély" különbségnek az észrevétele, úgy látszik, meghaladja lehetőségeit, hiszen ez már a jelenség "tartalmához" tartozik. Hogy az ilyenfajta eljárás butaság-

ról vagy gonoszságról tanúskodik-e, nehéz lenne eldönteni. Egy azonban biztos: ezzel az eljárással azt, a szellemi problémákat módszeresen kerülő rendszert lehet szolgálni, amelyik most van, hiszen a sok formális tényező közül mindig azt lehet "elővenni", amelyik az érvényesülést szolgálja, és így az elemző "fent" maradhat.

A mű meg nem értését vagy félreértését okozó formális tényezőkhöz ragaszkodás Hetényi Zsuzsának Babel *Lovashadseregéről* írt elemzését is jellemzi. Így a külsődleges asszociációknál megrekedve, az elemző nem tud különbséget tenni korunk fanatizmusa és az apostoli hit között, illetve a kozák fanatizmust, hitetlenséget hitnek, az apostoli hitet fanatizmusnak minősíti. Vagy nem látja, hogy például az Evangélium és Krisztus Szaska, az azonos című Babel-novella saját anyját is eláruló hőse között nem kisebb a szakadék, mint Spinoza szavaival élve a Kutya csillagképe és az ugató állat között. Azt a különbséget sem látja, amely a *Pan Apolek* című novella hősei, egy zseniális festő által az evangéliumi alakokban finom iróniával megörökített falusi szerencsétlen flótások, e szellemi-lelki nincstelenségüket érzékelő jámbor lelkek és az Isten, a morál, a kultúra ellen lázadó, a maguknak bármi áron világhatalmat szerezni akaró lovashadsereg tagjai között van. Így az elemzés az elemző szándéka ellenére nem kevésbé kétértelmű lesz, mint az általa sok szempontból találon bemutatott babeli elbeszélőnek, Ljutovnak, a vörös katonának és újságírónak oly megrázóan ábrázolt viszonyulása a világhoz és magához.

Ha Hetényi Zsuzsa, aki nem az esetlegesen fölmerülő szerzői nyilatkozatokat, öninterpretációkat vagy a korra jellemző elméleteket, hanem — helyesen — a művet tartja szem előtt, észreveszi az elbeszélő megkettőzöttségét, a forradalomhoz való ambivalens viszonyulását, akkor Han Anna, aki tévesen a mű mondanivalóját az írói szándéktól, az elméleti megnyilatkozásoktól nem különbözteti meg, nem veszi észre, hogy az általa elemzett *Zsivago doktor* címszereplőjét Paszternak — talán tudatos szándéka ellenére — nem kevésbé megkettőzöttek, illetve eltévelyedettek mutatja, mint ahogyan ezt a babeli novellák sorozata teszi. Hiszen Zsivago doktor is felmagasztalni igyekszik a forradalmat, illetve azt a személytelen "valóságot", öntörvényű "életet", azaz immanens eseménytörténetet, amelyhez e forradalom is tartozik, és ő is, Babel elbeszélőjéhez hasonlóan, az események értelmetlenségét, brutalitását, kicsinyességét és hazugságát éli át, ő is hiába próbálja elfogadni mint valami értelmeset azt, ami van. Ez nyilvánvalóan nem megy neki, ahogyan nem is mehet senkinek, aki ép ésszel és lélekkel rendelkezik. Az elemző viszont, ezt a mozzanatot (a hős elcsüggedését, leépülését, a magányos halált) nem hajlandó figyelembe venni. Az életet és amit az magával hozott, a forradalmat a hős kezdeti eltévelyedését osztva, a mozgalmár beállítottsághoz voluntarisztikusan ragaszkodva, abszolút értéknek gondolja. Közben nem érti, hogy Zsivagónál — ugyanúgy, mint Paszternaknál — az eltévelyedés forrása a 20. századi avantgárd művészetre jellemző gnosztikus illúzió. Az az elképzelés, hogy az összes immanens létrejövő dolgok, események olyan személytelen Logosz művei, amely a személyes Isten akaratát közvetíti, és emiatt, bár az ember, a személy, nem látja értelmüket, mégis értelemmel rendelkeznek. Han Annánál azonban az élet nem azért mutatkozik főértéknek, mert — bár személytelenül — de mégis a személyes Istenhez kötődik, ahogyan Paszternaknál van, hanem egyszerűen azért, mert mozgalmas, mert változásokat, metamorfózisokat hoz magával, hiszen az elemző kimondottan intellektualista, az ismereteket értelmetlenül gyarapító, kíváncsiskodó pozíciót foglal el. Egyébként Paszternak — akinek az elméleti cikkeire támaszkodik az elemző — a valósággal, az "élettel" kapcsolatban azt mondta, hogy úgy próbálta ábrázolni, *mintha* tudattal, akarattal, értelemmel rendelkezne, és nem azt, hogy

tényleg ezzel rendelkeznek, és főképp nem azt, hogy az élet értelme a tudásvágygal és a tudás sznobisztikus, üres demonstrálásával lenne azonos. Az elemző tehát nemcsak úgymond leegyszerűsíti a paszternaki regényt, belőle csak azt mutatva meg, ami neki tetszik, hanem az író elméleti álláspontját is elferdíti, ellaposítja.

Az ismeretek sznobisztikus demonstrálása sokszor ahhoz vezet, hogy az elemző, aki egyébként nagyon vigyáz arra, hogy egységes szöveget hozzon létre, nem tudja megállapításait egymással összhangba hozni, ellentmond magának, hiszen oly sok mindent igyekszik megállapítani, hogy már nem emlékszik, miről is volt szó. Például az elemzés elején azt állítja, hogy Paszternak versei csak etüdök voltak az utolsó regény hatalmas történelmi tablójához, tehát azt állítja, hogy Paszternak művészete a prózában érte el a csúcspontot. Az elemzés végén viszont már úgy beszél a regényt záró versekről, mint amelyek kulcsszerepet játszanak a mű értelmezésében. Mindkét állítás elvben igaz lehet, egymás mellé állításuk viszont elfoghatatlan.

Még nagyobb problémát okoz az ilyenfajta sznobisztikus, magamutogató beállítottság Szigethy András Nabokov-elemzésében. Ez esetben nemcsak arról van szó, hogy az elemző a *Végzetes végjáték* című regényt *egyszerre* olyan különböző, sőt egymást tagadó irányzatokkal kapcsolja össze, mint amilyenek az orosz szimbolizmus, az orosz akmeizmus és az orosz futurizmus voltak, hanem arról is, hogy az elemzés elején Szigethy András úgy mutatja be Nabokov hőst, egy világhírnő sakkozót, mintha az az arisztokratikus kultúra, a magasztos szellem képviselője lenne (ebben téved, mert a hős személytelen absztrakciónak a világát a szellem világának gondolja), néhány oldallal lejjebb pedig már úgy beszél róla, mint az anyagba süppedt szellemről, az empiria foglyáról, az örökkön visszatérő kombinációk üldözöttjéről. Majd újabb ugrás következik, és a hőst újra szellemnek gondolja, történetét Krisztus szenvedésével és mennybemenetelével azonosítja.

Végül soron nem is lehet tudni, mit akar mondani az elemző Nabokovról és a regényről, ugyanúgy, ahogyan nem lehet tudni, hogy mit állít Szilárd Léna (akinek mindent mindennel összekapcsoló "módszerét" oly érezhetően követi Szigethy András) például Belij *Pétervár* című regényéről. Egyébként Szilárd Léna *Pétervár*-elemzése még talányosabbá válik azáltal, hogy bár többször utal Belij hőseinek és a regény szituációinak groteskségére, ironikus vagy abszurd voltára, mégis úgy elemez, mintha a hősekben semmi torzság nem lenne, mintha gondolkodásukat és történetüket teljesen azonosulva, tudósi komolysággal kellene vizsgálni. Még a nyilvánvalóan önparádiaként ábrázolt zagyváló elbeszélőt is azonosítja a szerzővel, Andrej Belijel, és értelmetlen megállapításait úgy vizsgálja, mintha rejtett és mély értelemmel rendelkeznének, ami szinte komikus hatást kelt, nem kevésbé komikus, mint Kovács Árpádnak a Popriscsin örült állításai mélységét hangoztató kijelentései.

Összegezve, azt kell mondani, hogy a kötetben szereplő cikkek — egy-két korrekt vagy többé-kevésbé korrekt elemzést leszámítva — nem viszik az olvasót közelebb a műhöz, hanem azt inkább így vagy úgy torz megvilágításba állítják. A jelenség annyira totális, hogy szinte bízni lehet a változásban, hiszen nagyobb mértékben "dekonstruálni" a műveket már aligha lehet.